

תורת הכלכלה הבודהיסטית*

"סרנסה נאוחה" היא אחת מודישות הדרך האצילה כפולת השמונה של בודהה. על כן ברור שעריכה להתקיים תורת כלכלה בודהיסטית. הארצות הבודהיסטיות טענו לעיתים קרובות שברצונן לשמור אמונים למורשתן, כך, למשל, בורמה: "בורמה החופשה אינה מוצאת כל סתירה בין ערכי הדת לקיומה כלכלית. הבריאות הרוחנית והרווחה החומרית אינן ארבות, הן בנות־ברית טבעיות" (New Burma, 1954); או: "אנו יכולים לסגן בתצלחה את הערכים הדתיים והרוחניים של מורשתנו עם יתרונותיה של הטכנולוגיה המודרנית" (שם); או: "מוטלת עלינו, אנשי בורמה, החובה הקדושה להתאים את חלוטותינו ואת מעשינו כאחד לאמונתנו. וכך נעשה לעולם ועדי' (שם).

למרות זאת מניחות ארצות אלה כולן, שהן יכולות לעצב את תוכניותיהן לפיתוח כלכלי לאורה של תורת הכלכלה המודרנית, והן פונות לכלכלנים המודרניים מן הארצות המכוננות מתקדמות כדי שייצצו וייסיעו להן בניסוח כללי מדיניות הכלכלית, ובעריכת תוכניות נרחבות לפיתוח, תוכניות חומש או תוכניות בשש אחרי. אף אחת מהן אינה מעלה, ככל הנראה, בדעתה את האפשרות שאוּרָה החיים הבודהיסטי מצריך תורת כלכלה בודהיסטית, כשם שאורח החיים המערבי הוליד את תורת הכלכלה המודרנית.

הכלכלנים עצמם סובלים בדרך כלל, במרבית המופחים, מסין עיוורון מטאפיזי, הכרוך בהנחה שתורתם היא מדע של אסימות מוחלטות שאינן ניתנות לשינוי, בלא כל הנחות קודמות. אחרים מהם אף מרחיקים לכת וטוענים שחוקי הכלכלה חפים מ"מטאפיזיקה" או מ"ערביות", ממש כמו חוק המשיכה. אולם אין צורך לעסוק כאן בטיעונים מתחוללונים. במקום זאת נבדוק כמה מהנחות היסוד, ונברר כיצד הן נראות מנקודת הראות של הכלכלן המערבי וכיצד מהן של הכלכלן הבודהיסטי.

הכל מסכימים שעל אנוש הוא אחד מסקרנותו הבסיסיים של העושר. הכלכלן המודרני לומד לראות ב"על" או בעבודה מעין רש הכרחי. מנקודת הראות של המעסיק אין הוא, מכל מקום, אלא מעין של עלות, שיש לצמצמו במידת האפשר – במקרה שבו אי אפשר לסלקו כליל – באמצעות המיכון. מנקודת הראות של העובד הוא בגודל "תועלת שלילית", לעבוד משמעו לוותר על מנאי ועל נוחות, והשכר הוא מעין מיצוי על הוותר. מכאן שהאידיאל,

* מדעם לאשתנה בתוך: *Wint, Gao, ed. 1960, Asia, I HandBook, Asian Blood Ltd., London*

מנקודת הראות של המעסיק, הוא לייצר תפוקה בלא מוצקים, ומנקודת הראות של המועסקים – לקבל הכנסה בלא תעסוקה.

תרצאותיהן של גישות אלה מרחיקות לכת, כמוכן, הן במישור ההלכה והן במישור המעשה. אם האידיאל הנוגע לעבודה הוא להיטפר ממנה, תרי כל שיטה "המסחיתת את נטל העבודה" היא זכר טוב. השיטה היעילה ביותר, מלבד המיכון האוטומטי, היא השיטה המכונה "חלוקת העבודה", והזוגמה הקלאסית לשיטה זו היא חגמת בית־החרושת לסיכות, שזכה להחילה מפי אדם מסוים, בספרו "עושר האומות" (*Wealth of Nations*). לא מדובר כאן בהתמחות מטוטת, המוכרת לאנושות מקדמת דנה, אלא בחלוקה של תהליך הייצור השלם לחלקים זעירים, כך שהמוצר הסופי ייווצר במהירות רבה בלא שמישהו יזרום לייצורו זכר זולת תנועה חסרת משמעות, ולרוב גם בלתי מיומנת, באיברי גופו.

מנקודת הראות הבודהיסטית תפקידה של העבודה הוא לפנות משולש: היא אמורה לתת לאדם הזדמנות להשתמש בכשריו ולפתחם. היא אמורה לאפשר לו להתגבר על האנושנותו שלו בהצטרפותו לאחרים בביצוע משימה משותפת. היא אמורה לייצר את המחורות והשירותים הדרושים לשם קיום הוגן. גם להשקפה זו יש השלכות רבות לאיניספור. אירגון העבודה באופן העושה אותה, מבחינתו של העובד, חסרת משמעות, משעממת, מטמטמת או מעצבנת, הוא כמעט בגודל פגיע: הוא מצביע על כך שההתעניינות במוצרים עולה על ההתעניינות בבני־אדם, ומשמש כאת ונסימן להוצר אהבת הבריות ולחובקתם ההרסנית של בני־אדם בצד הפרימיטיבי ביותר של הקיום בעולם הזה. ובחמה לכך, רדיפת המנאי כתהליך לעבודה נחשבת כחוסר הבנה גמור של אחת מאסיות היסוד של הקיום האנושי, האומרת שהעבודה והמנאי הם חלקים משלימים של תהליך חיים אחד ויחיד, ואי אפשר להפריד ביניהם בלא לפגום בחיות העבודה ובברכת המנאי.

מנקודת הראות הבודהיסטית יש אפוא שני מוגים של מיכון, ויש להבחין ביניהם כהלכה. האחד מרוסם את מיומנותו וכשריו של האדם, והאחר מוסר את עבודת האדם לידי עבד מכאני ומותיר את האדם בעמדה שבה עליו לשרת את העבד. כיצד ניתן להבדיל ביניהם? "האוסן עצמו" כך טוען אנאגה קאואמאראמאואטי, שבקיאותו מתירה לו לדבר על המערב המודרני ועל המזרח הקדום כאחד, "מסוגל תמיד, אם מניחים לו לעשות זאת, לעמוד על דקות ההבדל שבין המכונה לכלי העבודה. מנוח האורגים הוא כלי עבודה, התכולה להחזיק חוטי השתי מתוחים בצורה המאפשרת לאצבעות האופן לכווץ סביבם את חוטי הערב. הפלך החשמלי הוא מכונה, ומשמעותו כהורס תרבות נעוצה בעבודה שהוא מבצע את חלקה של העבודה שהוא אנושי במהותו"

קומפארטימנטיזציה), כרוך אפוא שיתרות הכלכלה הבוהדיסטית נבולת לאלוהין ממורת הכלכלה של התוספות המודרניות, שכן לעתה של הבוהדיסט מותה של הציביליזציה איננה התרבות רצונית, אלא סיוור אופיו של האדם. האופי מצידו, מתגבש כראש ובראשונה בעבודתו של האדם, והעבודת, כשהיא מתנהלת כראוי, כתגאים היאים להורת כבוד של האדם ולחירותו, משרה מברכתה על עושה ועל תוצרתם גם יחד. הפילוסוף הכלכלן הודו ג'י. קומארטא (קומארטא, 1958) מסכם את העניין כך:

אם נבנה של המנות יזערו כיאת רועל מולכה, יזנה יאמה לכשריו העשבים יזער של האדם כיומו של המון לטפו המפורי, הוא מיינה ומכיר את העלה שבאדם, ומעודת אמת לייצר למו מינה יזולמו. הוא מוליכה את רצונו העשפי כרוז הישר, ואת מותו שבו הוא מרמנה ומכילה באפיקים מרמנים הוא מספקת לאדם רועל כערן לעצנת מולם ערכיו ולפיתוח אפיקותו.

מבנו של האדם שאין לו סיכוי למצוא עבודה הוא נואש, לא רק בגלל העדר הכנסה, אלא בגלל העדרו של המרכיב המזין והמחיה של עבודה מתוך מסמעת, שאין לה תחליף. הכלכלן המודרני עשוי לערוך תחשיבים מתחמכים ביותר כדי לבדור אם העסקיה מלאת אכן "ששפלתית", או שמא מיטב, "מבחינה כלכלית", לנהל את המשק הלאומי ברמה של העסקיה בלתי מלאת, ולהבטיח על ידיו כך נייחת גדולה יותר של כוח העבודה, יציבות רבה יותר של השכר וכיוצא באלה. קריטריון התעלה הבסיסי שלו אינו אלא הכמות הטללת של מוצרים שיצרו במשך תקופת זמן נתונה. יאם החיפיות השוליות של מוצרים נמוכה, כך סומן פרומסור גאלברית במספר "חברת השפע" (*The Affluent Society*) "נמוכה גם החיפיות להעסיק את האדם האחרון, או את המיליון האחרון של בני-אדם, מתוך כוח העבודה." והוא מוסיף וסומן: "אם... אנו יכולים, למען היציבות, לעמוד ברמה מסוימת של אבטלה - זה, אגב, רעיון שאבותינו שטרניים ללא רכב - אנו יכולים גם לעמוד באספקה של מוצרים שיאפשרו למוכטלים לקיים את רמת החיים שבה הם מורגלים" (גאלברית, 1958).

מנקודת ראות בוהדיסטית יש כאן מישום היפוך היוצרות, שכן המוצרים נחשבים כחשובים מבני-אדם, והצריכה כחשובה מן הפעילות היוצרת. יש כאן העסקת זעש מן העובד אל מרי עבודתו, מן האנושי לתת-אנושי, וזהו בניעה לכוונת הרוע. התוכנון הכלכלי הבוהדיסטי יהיה מלכתחילה תוכנון של העסקיה מלאת, ומטרותו הראשונות תהיה, בצבם, סיפוק העסקיה לכל מי שנוקט למישרה "יבוצי": לא יזדבר בו בהשגת העסקיה מרבית או תפוקה

מרבית, שכן הנשים, ככלל, אינן נוקטות למישרה כחוק, והעסקה המנית של נשים במשרדים ובמתי-החרושה תיחשב באות לכיסולן כלכלי חמור, ובאופן מסוים יותר: עבודתן של אמהות לילדים רכים במתי-החרושה, בעוד שילדיהן משוטטים במעוזת ללא השגחה, תיחשב בעיני הכלכלן הבוהדיסטי נבלתי כלכלית, משש כפי שהעסקתו של סופר מיימן כחור חייל נחשבת כנאות בעיני הכלכלן המודרני.

בעוד שהאמריאליסט מעניין בעיקר במוצרים, מעניין הבוהדיסט בעיקר בהשתחררות, אך הבוהדיים הוא "דרך האמצעי", ומסוים כך אין הוא עומד בניגוד לחיזתה סיוית. לא העושר הוא העומד בדיכה של ההשתחררות, אלא הרבנות בעושר: לא ההגאה מוכרים נעיסים, אלא תשוקה אליהם. המון הבסיסי של תורת הכלכלה הבוהדיסטית הוא אפוא מן השטות ואי-האלימות. מנקודת ראותו של הכלכלן - קמסו של אורה החיים הבוהדיסטי נעון בראצינאליות המוכהת של זפוטו - אמצעים הלום להפליא המכויאים לתוצאות מספקות במיוחד.

לכלכלן המודרני קשה מאוד להבין זאת. הוא רגיל למחוד את "רמת החיים" לאור כמות הצריכה השנתית, כשהוא זכק ללא הרף בהגעה שחלקו של אדם שצורך יותר "ששפ עליו יותר" מחלקו של אדם שצורך פחות. גישה זאת תיחשב בעיני הכלכלן הבוהדיסט באיולת בושלה: להיות הצריכה רק אמצעי להשגת רווחה אנושית, המסירה צריכה להיות השגת רווחה מרבית באמצעות צריכה מוזערית. כך, למשל, אם משרת הלבוש היא להבטיח רמת חיים נוחה והתענה נאה, המשימה היא להגשים משרה זו במאמץ הקטן ביותר שאפשר, באמצעות כלאי יפגלי נמוך ככל האפשר של הבגדים ובאמצעות זעמי לבוש הכרוכים בתשומה נמוכה ככל האפשר של טירתה. ככל שהמרת קטן יותר כך נותרים יותר זמן וכוח ליצירתיות אמנותית, יהיה זה, למשל, בלתי כלכלי כצורה כוסה להעדיף, במקובל במערב המודרני, בגדים שהחיפיות מסובכת, כאשר ניתן להשיג תוצאה הרבה יותר ימה באמצעות התעששות המיומנת באריג שלא נגור. מנקודת ראות זו שיגעון הוא לייצר במסותן כוח המתכילה במהירות, ויהיה זה סמסום לייצר לביש מוכר, מרטו או מרת, מה שנאמר כאן בעניין הלבוש חל במרתה שווה על כל יתר צרכיו של האדם. הבעלות על מוצרים וצריכתם רק אמצעי להשגתה של משרה: תורת הכלכלה הבוהדיסטית היא מחקר שיטתי שמטרותו למצוא את הדרך להשיג מטרות נתונות באמצעים מינימאליים.

תורת הכלכלה המודרנית, מצידו, רואה בצריכה את התכלית והמטרה החיידה של כל הפעילות הכלכלית, ונורטי הייצור - הקריקט, העבודה והרוך - הם הנחשבים בעיניה כאמצעים. בקיצור, התורה הבוהדיסטית מנסה להגיע

למירב הסימיקים האנושיים באמצעות דפוס הצריכה הטוב ביותר, בעוד שתורת הכלכלה המודרנית מנסה להגיע למירב הצריכה באמצעות הדפוס הטוב ביותר של מאפיץ ייצור. קל לראות שהמאפיץ הנדרש כדי לקיים אורח חיים השואף להגיע לדפוס הטוב ביותר של צריכה עשוי להיות קטן בהרבה מן המאפיץ הנדרש כדי לקיים את הדחף לצריכה מרבית. לכן אין להתפלא על כך שהלחץ ומתח החיים בכורמה, למשל, נמוכים בהרבה מאשר בארצות הברית, למרות העובדה שכמות המכוניות וחוסכות העבודה שמשמשים כהן בכורמה איננה אלא פירור מן הכמות שמשמשים בה בארצות הברית.

יש, כמובן, קשר הדוק בין הפשטות לאי-האלימות. דפוס הצריכה הטוב ביותר, המייצר רמה גבוהה של סיפוק אנושי באמצעות שיעור נמוך, יחסית, של צריכה, מאפשר לאנשים לחיות ללא לחץ גדול ומתח רב, ולקיים את המצווה הראשונה של התורה הבודהיסטית: "חודל להרע, נמס להיטיב". להיות המשאבים הפיזיים מוגבלים, אחת היא היכן ומתי, ברור מאליו הוא שאנשים המספקים את צורכיהם באמצעות שימוש מתון במשאבים, נוטים לאחוז איש בגרונו של רצון פחות משנטוים לכך אנשים התלויים בשיעור גבוה של ניצול המשאבים. כמו כן, אנשים החיים בקהילות סקסיות, המספקות חלק גדול מצורכיהן בעצמן, פחות נוטים להסתכר במעשי אלימות בהיקף נרחב משנטוים לכך אנשים התלויים במערכות של מחיר עולמי.

מנקודת הראות של תורת הכלכלה הבודהיסטית הייצור מסקורות סקסיות למען צרכים סקסיות הוא אפוא אורח החיים הכלכלי הראציונאלי ביותר, בעוד שהתלות ביבוא מרחוק, והצורך והכרויך בהו לייצר לשם ייצוא לאנשים רחוקים ובלתי מוכרים הם "בלתי כלכליים", ויש להם ציוק רק במקרים חריגים ובהיקף מצומצם. בדיוק כשם שהכלכלן המודרני יטען ששיעור גבוה של צריכת שירותי תעבורה ממקום מגוריו של אדם למקום עבודתו הוא אות לחוסר מול ולא לרמת חיים גבוהה, כך ידבק הכלכלן הבודהיסטי בדעה שסיפוק רצונותיהם של הבריות מסקורות מרוחקים במקום מסקורות סמוכים הוא לאות לכישלון ולא להצלחה. בעוד שהאחד נוטה לראות במטאפיזיקה המלמדת על עלייה בממוצע הנפש של מונות לקילומטר של אוכלוסייה המועברת ממקום למקום באמצעות רשת התעבורה הארצית משום הוכחה לקידמה כלכלית, יראה האחר הכלכלן הבודהיסטי – במטאפיזיקה הזאת אות להתערערות כלתי רצויה ביותר של דפוס הצריכה.

הבול בזה נוסף בין תורת הכלכלה המודרנית לתורת הכלכלה הבודהיסטית נוגע לשימוש במשאבים טבעיים. ברטראנד דה ז'וזבל, הפילוסוף הפוליטי הצרפתי הנודע, איטיין את "האדם המערבי" במלים העשויות להיחשב כתאור הרולם את הכלכלן המודרני (גר, 1958):

הוא נוטה לא להחשיב כחצאה שום זכר, פרט למאפיץ האנושי. הכפי הנראה אין הוא מסרר כלל ועיקר בשאלה כמה חומר מינרלי הוא מבזבז, ונורא מזה – כמה חומר חי הוא מבלה. חזקה שלא שמד כלל על העובדה שחיי אנוש הם חלק ממערכת מכינתית הכוללת צורות חיים רבות, ושום תלויים במערכת הזאת. מכיוון שהעולם נשלו כיום מן הפרים, וחושבי הערים מנחקים מכל צורת חיים שאינה אנושית, התחשבה האכזר של הפיינות למערכת מכינתית איננה מהפחית מחדש. משום כך נודגים אנו בצורה גסה ובזכונות בזכרים שנתם, כסופו של חשבון, אנו תלויים: למשל במים ובצעים.

תורתו של בודהה, לעומת זאת, מטיפה לגישה של יראת כבוד ואי-אלימות לא רק כלפי היצורים המסוגלים לחוש, אלא גם, וכחשפה מיוחדת, אל העצים. כל מי שהולך בדרך של בודהה חייב, אחת למטה שנים, לעטות עץ ולעטת אותו עד שיכה שורשים איתנים; הכלכלן הבודהיסטי יכול להוכיח ללא קושי, שקיום הכלל הזה על-ידי הכל יביא לידי שיעור גבוה של פיתוח כלכלי אמיתי, בלא תלות בסיפוע יר. חלק ניכר מן הגיוון הכלכלי של דרום מזרח אסיה (בניו-ז'ורנל של חלקי עולם רבים אחרים) נבע, ללא ספק, מהונחתם המולולות את העצים.

תורת הכלכלה המודרנית אינה מכחינה בין חוסרים שניתן לשחזרם וחוסרים שלא ניתן לשחזרם, שהרי היא נוהגת להשוות ולקפח את הכל במטווחים של מחיר כספי. כך, למשל, במקרה של חוסרי דלק תלויים, כגון פחם, נפט, עץ או כוח הידרואלי: התבול היחיד ביניהם שתורת הכלכלה המודרנית מוכנה להכיר בו הוא התבול בעלותה היחסית של יחידה שוות הפוקה. מאליו-טובן בעיניה שיש להעדיף את חומר הדלק הוול ביותר. לנהוג אחרת משפע לנהוג בצורה אי-ראציונאלית ו"בלתי כלכלית". מוכן שלא כך נראים הדברים מנקודת ראותו של הבודהיסטי: הוא אינו יכול להתעלם מן התבול המהתי בין חוסרי דלק שאינם ניתנים לשיחזור, כגון פחם ונפט, לבין חוסרי דלק שניתן לשחזרם, כגון עץ וכוח הידרואלי. במצורים שאי-אפשר לשחזר יש לדעתו להשתמש רק כשא-אפשר בלעדיתם, בהירות מרבית ומתוך עניין דקדקני בשימורם. השימוש בהם כלא התחשבות ובסידה מסורת הוא כגוד מעשה אלימות, ואף כי אי-אפשר בעולם הזה להגשים את אידיאל אי-האלימות במלואו, מטלת על האדם החובה שאין להשתמש ממנה לחתור לקראתו בכל מעשיו.

בדיוק כפי שהכלכלן האירופי המודרני לא יחשיב את מכירת כל אוצרות האמנות של אירופה לאמריקה במחיר מפתה להישג כלכלי, כך יטעים הכלכלן הבודהיסטי שאוכלוסייה המשתיתה את חייה הכלכליים על חוסרי דלק שאינם ניתנים לשיחזור חיה כספיל, על חשבון הנהג במקום על חשבון הנסתה. אורח

חיים כזה אינו יכול להיות מתמיד, ולכן ניתן להצדיקו רק כסטייה הכרחית וזמנית. מאחר שמשאבי הדלק שאינם ניתנים לשיחזור – הפחם, הנפט והגז הטבעי – מפורזים ברחבי כדור הארץ באופן כלתי שווה ביותר, וכמותם, ללא ספק, מוגבלת, ברור שניצולם כשיעור הגדל והולך הוא בגדר מעשה של אלימות כנגד הטבע, שיביא, באופן שכמעט אין למונעו, לידי מעשי אלימות בין בני־אדם.

בעובדה זו עצמה יש די חומר אפילו למחשבתם של אותם מבני הארצות הבודהיסטיות שאינם מוטרדים בשל הערכים הדתיים והרוחניים של מורשתם, אלא שואפים, ללא ליאות, לאמץ את הגישה החומרנית של תורת הכלכלה המודרנית במהירות רבה ככל האפשר. קודם שיתנערו כליל מתורת הכלכלה הבודהיסטית, כאילו לא היתה אלא חלום נוסטאלגי, מוטב שיהרהרו ויבדקו אם הם באמת מעוניינים להגיע אל המקומות שאליהם עלולה להביא אותם הדרך לפיתוח כלכלי המותווית על־ידי תורת הכלכלה המודרנית. לקראת סוף ספרו הנועז 'האתגר של עתיד האדם' (*The Challenge of Man's Future*) מעריך הפרופסור האריסון בראון מן המכון לטכנולוגיה של קליפורניה את המצב כך:

וכך רואים אנו שבדיוק כשם שהחברה התעשייתית בלתי יציבה היא מיסודה, ועלולה לשוב ולחזור אל צורת הקיום האגרארית, כך גם התנאים המעניקים לבניה את חופש הפרט הנם בלתי יציבים מבחינת יכולתם למנוע את היווצרותן של נסיבות שתכפינה צורת אירגון קשיחה ופיקוח טוטאליטארי. אכן, כשכוחנים את כל הקשיים שניתן לחוותם כבר כיום, המאיימים על הישרדותה של הציביליזציה התעשייתית, קשה לראות כיצד ייתכן ליישב את הרצון להשיג יציבות עם הרצון להמשיך ולכבד את חופש הפרט (בראון, 1954).

גם אם נדחה הערכה זו בטענה שאין היא אלא תחזית לטווח רחוק, נצטרך להתייחס כבר עכשיו לשאלה, אם תוצאותיה של "המודרניזציה", כפי שהיא מנוהלת כיום, כלומר, בלא כל התחשבות בערכים דתיים ורוחניים, אכן נעימות הן. דומה שמבחינתם של המוני העם התוצאות ממש הרסניות – התערערות הכלכלה הכפרית, גל גואה של אבטלה כעיר ובכפר, צמיחה של פרולטאריון עירוני, ללא סוזן לגוף או לנפש.

לאור הניסיון בהווה ולאור התחזיות לטווח רחוק, מגמלק העיון בתורת הכלכלה הבודהיסטית אפילו לגבי דים של אלה המחזיקים בדעה שצמיחה כלכלית חשובה מכל ערך רוחני או דתי. שכן אין המדובר בכחירה בין "צמיחה מודרנית" לבין "סטאגנציה מסורתית". מדובר במציאת הנתיב הנכון לפיתוח דרך התיווך בין חומרנות חסרת התחשבות לחוסר נייחות מסורתית. בקיצור – במציאת "פרנסה נאותה".